

Major Ing. Čestmír Blažek, Mgr. Jiří Hodný

Stresory ovlivňující psychický stav vojáků československé protichemické jednotky vyslané do oblasti Perského zálivu v letech 1990 - 1991

Válka v Perském zálivu znamenala pro československé vojáky první oficiální válečnou operaci od skončení druhé světové války. Vyslání této malé jednotky mělo svůj počátek v roce 1990, kdy se plukovníkovi Janu Valo podařilo prosadit vytvoření výcvikového střediska mírových sil OSN v Českém Krumlově. Díky této iniciativě se také mohla uskutečnit myšlenka vzniku československé protichemické jednotky (ČSPCHJ). Nasazení jednotky v oblasti Středního východu v témže roce bylo pro velení armády a její příslušníky zcela novou zkušeností. Všichni zúčastnění se proto museli vypořádat s celou řadou obtíží, nedostatků a problémů, které měly negativní vliv na psychický stav příslušníků jednotky. V této stati jsou naznačeny stresogenní situace, které prožívali naši vojáci během přípravy jednotky na našem území, při vlastním nasazení v Perském zálivu a po návratu do vlasti.

Výběr osob a příprava jednotky na území Československa

V tomto období probíhalo formování jednotky a její příprava pro nasazení v Perském zálivu. Psychický stav příslušníků protichemického praporu byl během této fáze ovlivňován jak příznivými, tak ale i negativními faktory. Mezi činitele, jež vedly k pozitivní aktivaci organismu příslušníků jednotky vzhledem k nadcházející misi, je možné zahrnout následující:

Smysluplnost akce. Na základě smlouvy uzavřené mezi ministerstvem obrany ČSFR a Saúdskou Arábií se mělo jednat o úkoly plněné ve prospěch civilního obyvatelstva pouze na jejím území, tzn. mimo oblast přímého válečného konfliktu. Šlo tedy o prospěšnou a pozitivní akci zaměřenou na ochranu bezbranných osob. Saúdská Arábie v té době neměla vybudováno chemické vojsko a pro zabezpečení obyvatelstva neměla k dispozici prostředky ani zkušenosti k ochraně před chemickými a biologickými zbraněmi.

Naděje na mírové řešení konfliktu. V době formování jednotky Organizace spojených národů stanovila ke dni 15. ledna 1991 ultimátum k opuštění okupovaného území iráckými jednotkami. Vznik široké celosvětové protiirácké koalice a probíhající intenzivní jednání na mnoha úrovních naznačovala, že by situace v oblasti konfliktu mohla být vyřešena mírovou cestou.

Vysoká odborná připravenost vojáků. Na převážnou část funkcí byli vybíráni lidé, kteří měli většinou za sebou dlouhodobý výcvik, zkušenosti a byli v dané oblasti odborníky. Příprava tedy byla především zaměřena do materiální oblasti, na působení v odlišném prostředí a klimatických podmínkách a sladění činnosti jednotky.

Zásada dobrovolnosti při výběru do jednotky. Na rozdíl od některých jiných armád protirácké koalice byla účast v naší jednotce založena na principu dobrovolnosti. Přihlásit se mohli samostatně vojáci od útvarů a na vytipované jednotlivce nebyl vyvíjen žádný nátlak. Kromě toho bylo možné kdykoliv po domluvě s velitelem tuto jednotku opustit a to jak v době přípravy, tak i v době nasazení v Perském zálivu, samozřejmě s ohledem na možnost vojenské přepravy do republiky.

Vlastní období přípravy, která probíhala částečně v Liberci (pro chemické specialisty), a poté centrálně ve Slaném u Prahy, znamenalo oprostění od rutinních povinností spojených s výkonem funkcí u útvarů větší volnost a také větší odpovědnost za přípravu ve své odbornosti. Pozvolna docházelo ke zvyšování pocitu důležitosti, osobní odpovědnosti a vytváření příznivé atmosféry v místě soustředění. K tomu přispělo i vystoupení velitele jednotky a především pak osobní návštěva ministra obrany Dobrovského a prezidenta republiky Václava Havla, jehož projev znamenal pro mnohé vojáky příslib profesního vzestupu po ukončení mise, pro některé dokonce příslib určitých konkrétních výhod (např. uznání dvojnásobného zápočtu doby služby v armádě za službu v zahraničí). To nebylo splněno a po návratu se tato skutečnost projevila jako jeden z rozhodujících frustrujících faktorů.

K úspěchu naší jednotky v Zálivu měla přispět i zdravotní a psychologická vyšetření zájemců ve vojenských nemocnicích. Psychologické testy byly zaměřeny na zjišťování psychické odolnosti, úrovně inteligence, motivace, adaptability a případných psychopatologických rysů osobnosti. Zde je však nutné zmínit jednu velmi důležitou okolnost, která podstatně ovlivnila složení jednotky, a to i z psychologického hlediska.

V době počátečního formování jednotky neexistovaly žádné dohody či smlouvy o jejím nasazení. Veškeré plány a představy byly v té době konzultovány a utvářeny na diplomatické úrovni, což způsobovalo nedostatek veřejně dostupných informací. To se odrazilo i na průběhu vstupních pohovorů, které probíhaly přibližně tímto způsobem: *„Bude se jednat o humanitární akci ve prospěch blíže neurčeného státu pravděpodobně v oblasti Středního východu, potřebujeme především chemické specialisty na dobu šesti měsíců až jednoho roku, finanční ohodnocení zatím není známé, termín odjezdu neurčen, rozhodněte se dnes do třinácti hodin.“*

Výše naznačený způsob výběru významně přispěl ke specifickému složení uvedené skupiny lidí. Tuto nabídku v počáteční fázi přijímali především lidé:

- ❑ se silnou motivací získat odborné a vojenské zkušenosti, a tak si v budoucnu zajistit lepší postavení v armádě či získat finanční prostředky, přičemž tento druh motivace může vést až k nepřiměřeně odvážnému jednání a ochotě přijímat značné riziko,
- ❑ s vyšší celkovou mírou osobního sklonu k riskování,
- ❑ s konstitučně vysokou úrovní reaktivity (často osoby se sklonem vyhledávat dobrodružství),
- ❑ s tendencí k represivitě,
- ❑ s nadprůměrnou aktivitou,
- ❑ s nezralou osobností (jednalo se především o některé vojáky základní služby vybrané na funkce průzkumníků, kuchařů, řidičů či zdravotníků).

Souběžně s výše uvedenými skutečnostmi působil jeden z výrazných stresogenních faktorů, který se pak naplno projevila po návratu domů. Jednalo se o odtržení vojáků od mateřských

útvárů, což vyvolávalo pocit existenční nejistoty a ztrátu profesního zázemí. Navíc výcvik a příprava probíhaly v místě soustředění, takže jen víkendy trávili vojáci s rodinou ve svém bydlišti.

Dalším z negativních vlivů bylo neustálé oddalování doby nasazení a dokonce se několikrát přesouvaly již pevně naplánované termíny přesunu jednotky. Postupně se vytvářely obavy z toho, zda k vyslání jednotky vůbec dojde. Případný návrat k útvarům, odkud mnozí odešli proti vůli svých velitelů, neboť ti za ně nedostali náhradu, spolu s rozšířeným názorem, že jde o dobrodruhy a „zlatokopy“, vytvářel obavy z posměchu a diskriminace. Důsledek faktického i emocionálního oddělení příslušníků jednotky od svých dřívějších spolupracovníků se však plně projevil až po návratu z Perského zálivu.

Několikrát odložený termín odletu opakovaně způsoboval bolestný proces loučení v rodinách vojáků, což špatně snášely především manželky. Vzhledem k tomu, že každé dlouhodobější opouštění harmonicky fungující rodiny znamená pocit ztráty u všech příslušníků rodiny, je nutné se pozastavit nad reakcí způsobenou touto skutečností. Podle E. Kübler-Rossově existuje šest základních stadií reakce na ztrátu: šok, hněv a odmítání, smlouvání, akceptace, emoční bolest a adaptace (Štrobl, 1999). Tento proces museli členové rodiny prožít vícekrát. V tomto období, především ve stadiu emoční bolesti, se dostávají na povrch otázky jindy záměrně potlačované (možnost smrti, problém zabezpečení a uspořádání chodu domácnosti, otázky intimního života).

Mezi členy rodiny docházelo k narušení již proběhlého stadia akceptace, především úvahami, že možná k nasazení, a tím ani k odloučení vůbec nedojde. Toto dlouhodobé střídání a neustálé vracení se k předchozím stadiím po dobu asi šesti týdnů u mnohých nakonec přerostlo v rodinné trauma. Podle výpovědí některých manželek *„by bylo lepší, kdyby v tomto období vojáci již domů raději nejezdili, zejména kvůli dětem, a mohl by probíhat proces smířování se s dočasným odloučením“*.

K pocitu nejistoty přispíval i sílící dojem, že lidé kteří zabezpečovali přípravu jednotky, nejsou pro tuto práci dostatečně kompetentní. Výcvik byl prováděn tradičním způsobem typickým pro naše podmínky. Nebylo ani zařazeno zdokonalování se v cizím jazyce, přičemž někteří příslušníci nebyli schopni se dorozumět žádným západním jazykem. Vojáci nebyli rovněž spokojeni s finančním ohodnocením, které podle jejich názoru neodpovídalo míře nadcházejícího rizika. Reakcí na to byl odchod skupiny chemických odborníků z VVŠ PV ve Vyškově na Moravě.

Nasazení jednotky v místě válečného konfliktu

V průběhu plnění úkolů v Saúdské Arábii se objevila řada situací, na jejichž zvládnutí nebyli příslušníci jednotky připravováni, neměli dostatečné materiální zabezpečení anebo docházelo k zásadním změnám podmínek, podle nichž byli vojáci do oblasti válečného konfliktu vysláni. Zatímco definitivní termín nasazení znamenal jistou úlevu a uklidnění, vlastní období, počínaje odletem, přineslo množství problémů. Ihned v prvních hodinách a dnech byly kladeny značné nároky na adaptaci a odolnost převážné většiny jednotky. Postupně tak byli všichni příslušníci vystavováni dalším stresogenním situacím a událostem, přičemž ty nejdůležitější budou zmíněny v následujícím textu.

1. Nedostatečná jazyková připravenost

Při leteckém přesunu jednotky byli někteří naši vojáci určeni do funkcí velitelů letadel, která přepravovala osoby a materiál do Saúdské Arábie. Tito vojáci byli nuceni s americkými piloty komunikovat s minimálními jazykovými znalostmi.

Neznalost angličtiny se ostatně projevila jako značná bariéra i později. Docházelo k nedorozumění s americkými chemickými specialisty a často k nesprávnému a nejednoznačnému pochopení situace a rozkazů, které vydávalo velení saúdskoarabských brigád, v jejichž podřízenosti byly jednotlivé chemické odřady.

2. Neadekvátní příprava na působení v oblasti Saúdské Arábie

Vzápětí po příjezdu vystoupily na povrch nedostatky v přípravě, respektive diametrální rozdíly mezi sdělovanými skutečnostmi na území našeho státu o budoucí misi a realitou. Vzhledem k tomu, že tato část světa nepatřila v osmdesátých letech mezi zájmové oblasti naší armády, nebyly k dispozici podrobné mapy Kuvajtu, Iráku ani Saúdské Arábie. Československá strana zabezpečila pouze dvě mapy, které měl u sebe velitel a náčelník štábu. Při roztržitém jednotky a plnění samostatných úkolů bylo nutno se pohybovat pouze podle instrukcí nebo „po paměti“.

Příprava na vedra se změnila v obranu proti chladu. Po třech týdnech pobytu se teplota pohybovala kolem bodu mrazu a jednotka nebyla zabezpečena téměř žádnými prostředky k zajištění tepla. V poušti nelze tento banální problém vyřešit nasbíráním dřeva a rozděláním ohně. Kromě písečných bouří, které sužovaly vojáky, navíc v měsících leden a únor vydatně přšelo a poušť byla místy značně rozmoklá. Mnoha vojákům rovněž nastaly zažívací potíže. Zatímco se předpokládal spíše výskyt průjemových onemocnění, většina vojáků trpěla zácpou.

3. Vyslání jednotky před vánočními svátky

Přesun jednotky byl shodou okolností proveden 11. - 14. prosince 1990. Vzpomínky na rodinu a přátele během vánočních svátků a skromné oslavy Silvestra poněkud ztížily počáteční stadium adaptace. U mnoha příslušníků se probudila ještě nezhojená emoční bolest, avšak vzhledem k překotnému vývoji situace v místě konfliktu a blížícímu se termínu vypršení ultimáta Rady bezpečnosti OSN se služební povinnosti a problémy dostaly rychle na první místo.

4. Nasazení do přímého válečného konfliktu v sestavě bojových jednotek Saúdské Arábie

Brzy po přiletu do Saúdské Arábie bylo rozhodnuto rozdělit jednotku na čtyři celky - chemické odřady - a začlenit je do bojové sestavy saúdskoarabských vojsk. Pozdější nasazení do první linie několik kilometrů od hranic s Irákem znamenalo nejen porušení původní smlouvy sepsané s velením naší armády, ale zejména určitý šok pro ty příslušníky jednotky, kteří do Perského zálivu odjízďeli s vědomím, že se bude jednat o výše zmíněnou humanitární pomoc ve prospěch civilního obyvatelstva.

Tato skutečnost byla značnou zátěží i pro ty vojáky, kteří očekávali, že díky intenzivním politickým jednáním o pokojném vyřešení situace v oblasti krize snad ani k ozbrojenému střetu vůbec nedojde. Návrh velení armády a následné rozhodnutí politické reprezentace

státu o nasazení jednotek spolu s vojsky mezinárodní koalice i mimo území Saúdské Arábie pak už jen logicky vystupňovalo napětí mezi příslušníky jednotky a velením armády.

Jednotlivé skupiny a osádky musely plnit některé důležité a odpovědné úkoly, na které však nebyly po stránce materiální vybaveny. V období leteckých úderů a pozemní operace byli naši příslušníci nasazení v první linii u iráckých hranic. Několikatýdenní noční otřesy způsobené tlakovými vlnami od dopadajících spojeneckých raket a bomb vyvolávaly u většiny z nich značnou psychickou zátěž.

5. Nepřipravenost československé strany adekvátně reagovat na změněné podmínky

Na základě výše uvedené změny situace naší jednotky v oblasti konfliktu a poté, co se vojáci náhodou dozvěděli výši částky, kterou přispívala podle dohody Saúdská Arábie československé armádě na jednoho vojáka protichemické jednotky, byly jejími příslušníky vzneseny požadavky na změnu smlouvy vojáků s armádou, a tím i na výši finančního ohodnocení.

Při komunikaci velitele jednotky s odpovědnými představiteli armády a posléze i při osobním setkání příslušníků jednotky s náčelníkem sekce zahraničních vztahů MO generálem Jindrou v Saúdské Arábii se plně ukázala nepřipravenost, neochota a neschopnost operativně reagovat na probíhající změny a z toho pramenící odůvodněné požadavky jednotky, směřované především do oblasti zabezpečení materiálem, technikou a oblastí finanční. Místo toho se vojáci dočkali nátlaku, arogantního jednání a vystupování. To v mnohých vyvolalo pocit podvedení a bezvýznamnosti, prohloubilo pocit nemožnosti ovlivnit běh událostí, včetně neschopnosti domoci se alespoň určitého „odškodnění“ za zmíněné nekorektní jednání.

Tato skupinová frustrace byla částečně překonána v dalším období, kdy došlo pod silným tlakem jednotky k uznání oprávněnosti požadavků vojáků. V této souvislosti je potřeba připomenout i skutečnost, že výše uvedené příplatky za ztížené životní a klimatické podmínky byly připisovány na účty v Československu se značným zpožděním. Přitom vlastní příprava na odjezd a zabezpečení rodiny v období nepřítomnosti vojáka znamenalo značné finanční náklady a mnohdy vedlo i k zadlužení. V důsledku opožděných plateb z MO, k němuž docházelo i v době zahájení leteckých úderů spojenců, mnoho rodinných příslušníků vojáků protichemické jednotky prožívalo nejen značný strach o své blízké, ale dostávali se i do dočasné finanční tísně.

6. Nedostatečná a pozdní informovanost velitelů jednotky o požadavcích Saúdské Arábie

V důsledku zařazení do sestavy prvosledových bojových jednotek se brzy zjistilo, že materiální vybavení není dostačující pro plnění stanovených úkolů. Dodatečná příprava obrněných průzkumných vozidel v republice byla nicméně tak zdoluhavá, že do oblasti byl dopraven pouze jediný obrněný transportér (mimořádně se závažnou závadou). Po skončení pozemní operace již obrněná vozidla nebyla zapotřebí. V podstatě to znamenalo, že po celou rozhodující dobu bojového nasazení prováděly osádky průzkumných vozidel radiální a chemický průzkum v nechráněných vozidlech a byly tak denně vystaveny jako snadný cíl útoku i pro podprůměrně vyzbrojeného protivníka, a to bez možnosti účinné obrany. Pravděpodobnost ztrát průzkumníků v takovém případě byla velmi vysoká.

Skutečným šokem však bylo zjištění, že saúdskoarabská strana předpokládala, že v případě zamoření vojsk otravnými látkami bude československá jednotka provádět jejich odmoření. Na to nejenže nebyla vybavena, ale v dané oblasti nebylo použito standardního způsobu

speciální očišty reálné. Snaha připravit se, byť v rámci omezených možností, i na splnění tohoto zásadního úkolu narážela na absolutní nepřipravenost nejen v oblasti materiální, ale hlavně v oblasti kulturní a náboženské.

Saúdská Arábie - ortodoxní islámská země - má zcela odlišné kulturní vzorce, které je nutné brát v úvahu. Např. je zcela nepřijatelné odhalení tváře ženy ve společnosti mužů s výjimkou vlastní rodiny. Dokonce i mnoho mužů předpokládalo individuální sprchování. Za těchto okolností nelze při zamoření chemickými otravnými látkami v žádném případě zabezpečit včasnou a účinnou speciální očištu. Toho si naši chemici byli plně vědomi a vyvolávalo to u nich zcela oprávněné obavy, neboť akceptování těchto odlišností charakteristických pro ortodoxní muslimský svět by způsobilo značné dodatečné ztráty, ze kterých by mohli být obviněni právě chemičtí specialisté. A překročit islámská „tabu“ i v krizových situacích je téměř nemožné.

7. Izolace od událostí v republice a absence komunikace s rodinnými příslušníky

Jedním z významných stresujících faktorů bylo také informační vakuum. Týkalo se nejen zpráv z republiky, ale i samotného dění v oblasti válečného konfliktu. Jednotlivé chemické odřady byly od ledna 1991 od sebe vzdáleny desítky až stovky kilometrů. Radiostanice jednotky neumožňovaly na tuto vzdálenost v daném prostředí spojení. Převážná část informací se tak získávala pouze při příjezdu velitele, příslušníků štábu jednotky nebo při komunikaci mezi příslušníky chemických odřadů a velením saúdských tankových brigád - zde je ovšem nutno opět připomenout uvedenou jazykovou bariéru. Paradoxně tak nejčastějším zdrojem aktuálních informací, byť pouze všeobecného charakteru, bylo české vysílání rozhlasové stanice BBC. Takovýto stav byl vždy živnou půdou pro šíření polopravd, fám a dezinformací.

Komunikace s rodinnými příslušníky se z počátku uskutečňovala prostřednictvím dopisů. První z nich se však dostaly k vojákům, ale i poté k jejich rodinným příslušníkům, až v polovině ledna. Nicméně, již 4. ledna přiletěl do Saúdské Arábie „vojenský speciál“ s ministrem zahraničí Jiřím Dienstbierem a jeho doprovodem z ministerstva obrany. Smyslem této návštěvy sice bylo morálně podpořit vojáky, avšak na tuto dlouho očekávanou „malíčkost“ pozapomněli.

V době rozpoutání válečného konfliktu byla situace s korespondencí ještě horší. Koncem ledna bylo možné v naléhavém případě využít vojenskou linku i ke spojení s rodinnými příslušníky, ale to fungovalo spíše jednosměrně z republiky do Saúdské Arábie a bylo nutné za předem ohlášeným hovorem cestovat pouští desítky i stovky kilometrů na velení jednotky, pokud to situace vůbec dovolávala.

V době, kdy byla válečná operace v plném proudu, zajistili pracovníci na generálním štábu v Praze zasílání vzkazů manželek, rodičů a přátel do Saúdské Arábie. Tato dobře míněná iniciativa však byla vrcholem absolutní neprofesionality a měla spíše destruktivní důsledky. Např. 20. ledna - v době, kdy naplno probíhala bitva za osvobození Kuvajtu - přišla zpráva pro npor. Čičmanského: „...vaše manželka zvládá celou situaci po psychické stránce velmi špatně...“. Ppor. Vajda obdržel vzkaz, že: „...návrat ppor. Vajdy je kvůli rodinným záležitostem zcela nezbytný!“

Později, v době podepsání příměří, se naskytla možnost využít satelitní spojení, které uvedli do provozu američtí vojáci pro své příslušníky na území Kuvajtu. Američané byli velmi vstřícní a umožnili volání přes New York, Mnichov a Prahu i československým vojákům. Tento způsob však byl závislý na osobním dohovoru s Američany. Cesta k americkým jednotkám byla možná jen na vlastní riziko vojáků, resp. jejich nejbližších nadřízených.

Ještě hůře prožívaly situaci rodiny vojáků. Na ministerstvu obrany byla sice později zřízena telefonická linka, zde však byly podávány pouze neúplné, všeobecné a neustále stejné informace, které se tím stávaly postupem času nevěrohodné. Namísto uklidnění tak stále více narůstaly obavy, které byly podporovány jediným zdrojem informací - médií. Především televizní záběry z místa konfliktu, mnohdy zveličené a zkreslené, s naší jednotkou nemajíc většinou nic společného, znamenaly pro rodinné příslušníky zbytečné trauma.

8. Absence mechanismů k uvolňování psychického napětí

Příslušníci jednotky v krizových obdobích obtížně nalézali činnosti, které by jim napomáhaly uvolňovat a odstraňovat psychické napětí. Situace a prostředí nepřály ani těm, kdož byli zvyklí svou vnitřní tenzi uvolňovat sportem. K tomu zde byly zcela minimální podmínky. Na tuto skutečnost reagovali příslušníci jednotky různým způsobem. Někteří nebyli vůbec schopni nalézt ekvivalentní náhradu k uvolnění napětí a emocí, reagovali podrážděně, běžné problémy stupňovali do neřešitelného stadia a často vše končilo interpersonálními neshodami. Někteří si naopak i v této svízelné situaci dokázali poradit. Vytvořili si rituály, které jim pomáhaly překlenout období napětí, usnadňovaly jim vzájemnou komunikaci a zbavovaly je částečně i obav z následujících dnů. Např. osádka jedné pojezdové chemické laboratoře během volných večerů usedala k jednoduché kolektivní hře „Člověče, nezlob se“, jejímž prostřednictvím ventilovala své napětí, intenzivní komunikací při ní řešila problémy, obavy a pochybnosti a zároveň současně její členové upevňovali soudržnost osádky, která se tak stala laborantům určitou psychickou oporou v těchto podmínkách.

9. Obava z nemožnosti účinné ochrany svého zdraví a života

Na případné použití chemických a otravných látek ze strany Iráku byli vojáci, zvláště pak chemičtí specialisté, po psychické stránce dobře připraveni. Většina z nich měla dlouhodobou praxi vojenských chemiků, značné zkušenosti, disponovali osvědčenou technikou a materiálem, což v rámci možností zaručovalo dostatečnou ochranu před chemickými a otravnými látkami. Situace se však značně zkomplikovala, když došlo k zapálení kuvajtských ropných vrtů a ropných zásob. Každý den v této oblasti shořelo nejméně tři miliony tun surové ropy a do ovzduší přitom uniklo tisíce tun sazí, nebezpečných plynů a částic látek s karcinogenním účinkem. Podle výzkumu britských expertů byly mnohonásobně překročeny hygienické normy oxidů síry, dusíku a uhlíku (až dvacetinásobky běžných hodnot naměřených ve velkoměstech). V případě nepříznivého směru větru způsoboval dým po dobu i několika dnů úplnou absenci slunečního svítu, a tak se prakticky vůbec nerozvedlo. U většiny příslušníků jednotky docházelo k narůstajícím obavám z ohrožení jejich zdraví.

Psychický tlak narůstal zejména kvůli bezmocnosti podniknout jakákoliv protipatření. Ochranné masky se standardním filtrem jsou totiž určeny pouze na ochranu proti omezenému počtu škodlivin, především proti chemickým a otravným látkám. Opustit zamořený prostor nebylo v podstatě možné a případný způsob postupného odbourávání škodlivin zanesených do organismu vdechováním zplodin z hoření surové ropy nebyl za dané situace rovněž reálný. U některých osádek, které operovaly přímo v prostoru hořících ropných vrtů, kde zabezpečovaly odběry vzorků, chemický průzkum a případnou identifikaci chemické munice, občas docházelo k pocitu ztráty kontroly nad situací.

10. Neúčinná pomoc psychologa u jednotky

Naši vojáci byli vysláni do oblasti Perského zálivu v období raných změn v naší společnosti i v armádě. Je tedy zcela přirozené, že na počátku devadesátých let převažovaly určité stereotypy v myšlení vojáků, což se odrazilo i v podceňování role vojenského psychologa. Obecně převládá názor, že pomoc psychologa je určena zejména pro nervově labilní jedince nebo psychicky narušené osoby. U jednotky byla také rozšířena obava, že případné vyhledání psychologické pomoci by se mohlo negativně obrátit proti danému jedinci. Bohužel psycholog, který byl s jednotkou vyslán, nemohl tento vžitý názor příliš změnit. Jednalo se o člověka, který ve své profesi teprve získával potřebné zkušenosti a samozřejmě to byla jeho první mise. Mnoho vojáků, kteří by snad i využili jeho služeb, to předem odradilo a celkově se v nich umocňoval traumatizující pocit, že danou situaci musejí zvládnout sami bez odborné pomoci.

K výše uvedeným specifickým stresorům působícím na psychický stav našich vojáků lze také přiřadit ty, jež byly po ukončení konfliktu v Perském zálivu zjištěny u amerických jednotek. Mezi ně patří především pobyt v blízkosti nepřátelské linie, hrozba útoku nepřátelských raket, prostředí pouště a strach z min.

Ukončení mise a návrat do republiky

Květen 1991 znamenal nejen ukončení mise, ale i rozdělení jednotky na hlavní skupinu, která se vracela do vlasti, a na skupinu učitelů a instruktorů, jež měli v následujících měsících za úkol předat Saúdské Arábii používanou techniku a materiál a poté provést zaškolení obsluh v oblasti OPZHN. V této stati bude pozornost dále zaměřena na první a početnější skupinu, jejíž přechod do běžného života byl podstatně rychlejší a proces adaptace byl daleko náročnější a svými dopady i tvrdší.

Bezprostředně po přiletu jednotky se projevila nepřipravenost a nekoncepční práce armády. Představitelé resortu nezajistili žádný účinný plán přechodu jednotky z válečných podmínek do normálního života. Krátký pobyt v Komorním Hrádku u vojáků spíše vyvolával pocit, že hlavním cílem tohoto soustředění je vykonat několik nutných oficiálních akcí a rychle se zbavit odpovědnosti za příslušníky jednotky.

Podle zkušeností armád NATO není návrat vojáků z mise vůbec jednoduchou záležitostí. Přechod do běžného života neprobíhá u všech jedinců stejným způsobem. Zejména raná fáze adaptace bývá pro vojáky jednou z nejobtížnějších a nejrizikovějších. Američtí vojenští psychologové zmapovali nejčastější prožitky vojáků vracejících se z mise (Pávková, 2000):

☐ Jsem emocionálně na dně.	☐ Cítím se doma jako cizinec.
☐ Nedokážu spát ani si pořádně odpočinout.	☐ Moje děti mi připadají zmatené a nejisté.
☐ Nikdo nerozumí tomu, co jsem prožil.	☐ Kdy budu zase všechno prožívat normálně?
☐ Byla mi moje žena věrná?	☐ Zajímám se dost o peníze.
☐ Postrádala mě vůbec?	☐ Chovám se správně?
☐ Moji kamarádi jsou jiní.	☐ Mohu vůbec nahradit ten ztracený čas?
☐ Nemyslel jsem si, že se všechno tak změní za dobu, co jsem tu nebyl.	
☐ Ten jejich život se mi zdá malicherný.	

Z výše uvedených bodů u československých vojáků po návratu převládaly především následující pocity:

☐ Cítím se doma jako cizinec.	☐ Zajímám se dost o peníze.
☐ Ten jejich život se mi zdá malicherný.	☐ Byla mi moje žena věrná?
☐ Moji kamarádi jsou jiní.	☐ Postrádala mě vůbec?
☐ Nikdo nerozumí tomu, co jsem prožil.	

S těmito myšlenkami se museli vojáci vyrovnávat převážně sami. Snad i proto iniciativa, která vzešla z vlastních řad, založit „Sdružení veteránů“, získala okamžitě značnou podporu. Vlastní vznik sdružení znamenal určitý pevný bod a pocit jistoty, že existuje společenství lidí, na které se může voják obrátit o pomoc, kde nalezne pochopení a především si udrží tolik potřebný kontakt s bývalými příslušníky mise. Sdružení brzy převzalo i velmi důležitou funkci sociální opory.

Vytvoření a následná registrace „Sdružení veteránů“ se časem ukázalo jako velice prozíravé. Brzy se totiž objevily nové stresogenní situace, které by bez pomoci ostatních a společného postupu, mohly vyvolat další zdravotní problémy a eventuálně vážnější psychické poruchy. Specifické stresory, jimž byli vystaveni příslušníci jednotky v období po návratu, jsou popsány v následujících řádcích.

1. Návrat k mateřským útvarům

Příchod k mateřským útvarům znamenal pro většinu veteránů rychlý návrat ke každodenní práci. Mnohdy se těžko zbavovali pocitu, že jsou svými kolegy u útvaru vnímáni jako lidé, kteří si vydělali mnoho peněz, jsou příliš sebevědomí, a přitom toho v poslední době mnoho nevykonali. S příchodem k útvarům byla definitivně pohřbena představa, že věci budou stejné jako před odjezdem. Podobné pocity uvádí značná část vojáků, snad s výjimkou veteránů z brigády chemické ochrany v Liberci, odkud odešla do československé protichemické jednotky větší skupina vojáků.

2. Specifická onemocnění a problémy některých veteránů

V letech 1992-93 se k veteránům začaly postupně dostávat zprávy z USA o zdravotních problémech amerických vojáků, obecně nazývaných „syndromem ze Zálivu“. V důsledku toho se i bývalí příslušníci jednotky začali více věnovat svému zdravotnímu stavu. Kromě toho již někteří měli vážné zdravotní problémy. U některých to byla zvýšená až abnormální únava, u jiných problémy s chrupem (ztráta většiny počtu zubů) či vypadávání vlasů. U J. Marečka (chemik průzkumník) bylo prokazatelně zjištěno, že prodělal virový zánět jater. Tento voják byl vůbec první, jenž dosáhl od armády určitého odškodnění za nemoc získanou v Perském zálivu. Další smutnou událostí pro veterány bylo v roce 1993 úmrtí Jana Huzána na rakovinu.

V letech 1996 a 1997 se objevilo podezření na nadměrný obsah těžkých kovů v organismu československých vojáků. Tehdejší poslankyně MUDr. M. Emmerová z plzeňské interní kliniky, odborník na toxikologii, nabyла přesvědčení, že vojáci v Perském zálivu prodělali těžkou chronickou otravu zplodinami vzniklými při nedokonalém spalování surové ropy. Tento názor se jí však nepodařilo prosadit do závěrečné zprávy zdravotní komise MO.

3. Snaha eliminovat vliv veteránů ve vztahu k budoucím misím a transformaci armády

Příslušníci jednotky, kteří odjeli do Perského zálivu zejména kvůli zvýšení profesních dovedností a jejich následnému uplatnění v další vojenské praxi, byli po návratu značně frustrováni. Jen velmi malému počtu z nich se nakonec podařilo postoupit do vyšších armádních funkcí a pokud se tak stalo, bylo to většinou pouze za cenu „přizpůsobení se stávajícímu systému“. Zkušenosti, které získala jednotka v Zálivu, zůstaly nevyužity. Uplatnění a vliv těchto vojáků na změny v zabezpečení následujících zahraničních misí, případně na transformaci armády tak byly minimální.

4. Nechuť velení armády připustit chyby ve vztahu k celé misi

Část veteránů se nespokojila se stavem po návratu domů, který se zcela odlišoval od slibů daných před odjezdem do Saúdské Arábie. Vedení Sdružení veteránů a občas i někteří jednotlivci vytvářeli tlak na velení armády, většinou prostřednictvím sdělovacích prostředků, aby byly uznány chyby ze strany armády a naplnily se alespoň některé sliby dané před vysláním jednotky. Dlouhou dobu se tyto aktivity mýjely účinkem. Představitelé armády je buď ignorovali nebo vydávali prohlášení, že veteráni prezentují pouze jednostranný pohled na věc či se jedná jen o nepodstatné záležitosti.

Podle představitelů armády zdravotní problémy vojáků nemají spojitost s uváděnou misí a v žádném případě nevybočují z průměru u běžné populace. Snaha veteránů byla interpretována jako výpady proti armádě, jejichž cílem je jen získat finanční odškodnění. Situace nakonec vyústila v roce 1996 k vytvoření komise MO, která měla za úkol zjistit skutečný stav a možné chyby vzniklé v souvislosti s vysláním československého protichemického praporu do Perského zálivu. Šetření komise mělo uzavřít dané období, a mělo být podkladem pro přijetí potřebných opatření. Jeho součástí byly i podrobné lékařské prohlídky (po nevydařených v roce 1993) ve vojenské nemocnici.

5. Zatajování výsledků měření CHOL v Perském zálivu

Velmi závažnou skutečností bylo zatajování výsledků měření jednotky v oblasti konfliktu.

„Nejsou žádné důkazy, že by ČSPCHJ v Perském zálivu naměřila nějaké podstatné koncentrace chemických otravných látek,“ tak zněla oficiální prohlášení velení armády nejméně po dobu dvou let po návratu z akce. Tento postoj vyvolával značné rozhořčení, zvláště mezi chemickými specialisty. V průběhu konfliktu předávala jednotka o svých měřeních zprávy do republiky. Velitel jednotky vedl podrobný deník s daty a naměřenými koncentracemi konkrétních CHOL. Toto úmyslné zatajování pravdy ze strany armády, bagatelizování významu jednotky anebo úplné mlčení o její činnosti jen dále komplikovalo již tak složitou situaci značné části veteránů u útvarů.

V každém ze zmíněných období procházeli vojáci řadou odlišných stresogenních situací. Paradoxně nejdestruktivněji působily na psychiku vojáků stresory v této závěrečné etapě. Jejich důsledky u mnoha z nich přetrvávají dodnes, projevují se především ve vztahu k AČR.

Závěr

Přestože příslušníci jednotky byli v průběhu všech období vystaveni mnoha zátěžovým situacím, představitelé armády jim nezajistili po návratu do vlasti řádná vyšetření, která by

indikovala případná psychická či jiná zdravotní poškození. To nastalo až po dlouhotrvajícím tlaku veteránů a veřejnosti, nicméně již v době, kdy většina bývalých příslušníků ČSPCHJ ztratila důvěru k velení armády a zájem se jim jevil pouze jako předstíraný. Odrazilo se to i na počtu veteránů, kteří se do vojenských nemocnic dostavili. V důsledku nízkého počtu vojáků, ovlivněného i neúčasti slovenských příslušníků, nemohl být vytvořen objektivní obraz o psychickém a zdravotním stavu veteránů z Perského zálivu. Snahu nevracet se do minulosti víceméně potvrdily i závěry komise MO v roce 1997, která očividně zlehčovala uváděné problémy a některé otázky byly dokonce zcela vypuštěny, pravděpodobně z obavy možného obvinění některých funkcionářů armády, kteří nesli odpovědnost za tehdejší stav. Mimo to, část zprávy komise byla označena jako neveřejná, a tím se staly výsledky pro mnohé nepřístupné. Z výše uvedeného jednoznačně vyplývá, že i úloha psychologické práce související s vysláním československé protichemické jednotky do Perského zálivu byla velením armády značně podceněna a lze i říci, že v určitých obdobích neexistovala vůbec. V pozadí zdravotních problémů mnohých československých veteránů jsou pravděpodobně neřešené psychické problémy pramenící ze zanedbání psychosociální péče ve fázi „po návratu“.

V posledních letech lze zaznamenat zvýšený zájem o vojáky účastnících se války v Perském zálivu. V současné době je již garantována všestranná zdravotní péče o veterány v ÚVN či ostatních vojenských nemocnicích. Náležitosti vojáků z povolání vyslaných do zahraničních misí jsou zakotvena v zákoně č. 221/1999 Sb. a byl rovněž předložen návrh zákona o veteránech. Zástupce příslušníků bývalé ČSPCHJ byl přijat do struktury Vojenského úřadu veteránů válek a odboje. Organizují se také setkání s veterány v rámci Dne veteránů a je jim věnována pozornost i při jiných příležitostech, např. v rámci cvičení „Bahna“.

Tyto skutečnosti představují důvěryhodnou snahu velení armády o vytvoření fungujícího systému péče o veterány. Pro samotné bývalé vojáky z Perského zálivu to znamená opětovné nabývání vědomí o významu a smysluplnosti jejich mise, a tím i této fáze jejich života. Reálná opatření v budování komplexní péče o veterány může napomoci nejen překlenout přetrvávající pocity frustrace, podvedení a zneužití veteránů, ale bude mít i význam při rozhodování potenciálních uchazečů o službu v AČR.

V období válečných konfliktů a během mírových misí jsou vojáci vystaveni mnoha zátěžovým a traumatizujícím událostem, jimž přirozeně není možné předejít. I v době války v Zálivu museli naši vojáci čelit řadě nepředvídaných situací. Nicméně, mnoho stresogenních faktorů, které se objevovaly během všech tří etap československé mise, a jež měly negativní vliv na psychiku vojáků, vzniklo zcela zbytečně. Je nutné mít samozřejmě na zřeteli, že se jednalo o první akci tohoto typu, s níž naše armáda neměla žádné předchozí zkušenosti. Na druhou stranu je však nutné připomenout, že mnoho z naznačených problémů i nadále přetrvávalo při nasazení našich jednotek zahraničí v průběhu devadesátých let až do současnosti.

Literatura:

- Čačka, O.: Dynamika prožívání a chování ve frustračních situacích. Brno 1993.
Čačka, O.: Psychologie vrstev duševního dění osobnosti a jejich autodiagnostika. Brno 1997.
Čáp, J. - Dytrych, Z.: Konflikt, frustrace, stres a vytváření osobnosti. Praha 1967.
Kmenta, J.: Pouštní horečka. Praha 1998.
Nakonečný, M.: Základy psychologie osobnosti. Praha 1993.
Pávková, E.: Supplementum prevence před posttraumatickou stresovou poruchou pro vojáky MS. Praha 2000.
Štrobl, D.: Psychologické důsledky moderní války. Magisterská práce, Karlova univerzita Praha 1999.